Степан ПАХОЛКО,
Ольга МАРТИН

КОТИЛЬЙОН – ВІДЗНАКА-ОБЕРІГ УКРАЇНСЬКИХ ВОЯКІВ (1916 – 1950-ті рр.)

Досліджуючи українську фалеристичну спадщину національно-визвольної боротьби XX ст., треба особливу увагу звертати на світлини вояків українських військових формувань і розміщені на їхніх однострої нетрадиційні для військової атрибутики відзнаки у вигляді виробів з бісеру.

У спогадах і щоденниках учасників визвольних змагань натрапляємо на згадки про виготовлені з бісеру кокарду з тризубом, орден „За хоробрість" Українських січових стрільців і плакету із зображенням пропам'ятної відзнаки УГА „Галицький Хрест". У приватних і музейних збірках виявлено світлини із зображеннями відзнак-сувенірів, що їх українські вояки носили на однострої, починаючи з січових стрільців (фото 1916 р.) і закінчуючи воїнами УПА (фото 1949 р.). Знайдено також родинну фотографію із зображенням аналогічної відзнаки (сер. 30-х рр.). На щастя, вдалося віднайти й самі ці речі.

Однотипність виявлених відзнак-сувенірів – щодо розмірів, композиційних вирішень, способу виготовлення й кріплення на однострої – навела на думку про специфічне призначення їх упродовж тривалого часу. Сучасні дослідження народно-ужиткового промислу дають відповідь про назву, призначення й історію виникнення цих відзнак-сувенірів[1]. Народна назва їх – *вісьорок*, наукова – *котильйон*.

Отже, котильйон – це нагрудна прикраса у формі п'ятикутника з двома прямими нижніми кутами (можливі й непрямолінійні обриси) та дашкуватим завершенням. Бісерний котильйон виготовляли переважно в техніці тканини, що давало змогу будувати композицію з геометричних, рослинних, антропоморфних мотивів, уписувати ініціали тощо[2].

На початку XX ст. в багатьох селах Галичини, насамперед серед польської, а згодом і української молоді, дістала поширення так звана „котильйонова забава" (від назви французького танцю *cotillion*). Очікуючи Великодніх свят, дівчата самі виготовляли прикраси у вигляді квітки, букета або серця з картону, матерії, ниток, стрічок, бісеру[3].

1

2

3

Таке освідчення-котильйон дівчина чіпляла уподобаному парубкові на одяг з лівого боку грудей як запрошення на „котильйоновий вальс". Після танцю вдячний за такий дарунок хлопець мав обов'язок пригостити дівчину солодощами.

Як свідчать респонденти[4], а також музейні документи, котильйони, виготовлені повністю з бісеру, використовували ще і як чоловічі краватки або підвіски до чоловічих кишенькових годинників – такий ужиток вони діставали, виконавши свою первісну

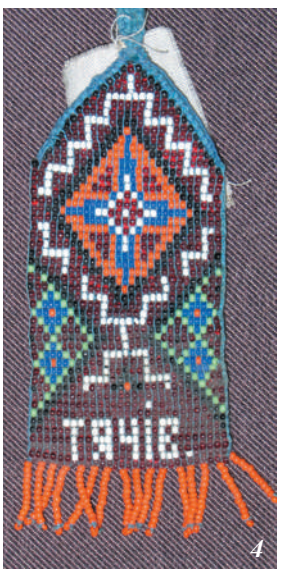

4

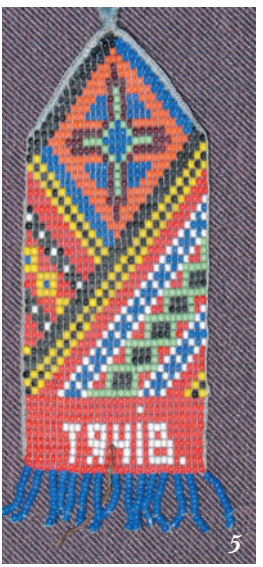

5

6

ролю. Та від середини XX ст. поширилися вироби з бісеру, які, наслідуючи форму котильйона, мають уже суто сувенірне призначення – підвіски до чоловічих кишенькових годинників тощо.

Відмін котильйонів багато. Під різними назвами (*котильйон*, *кутальйон*, *вісьорик*, *висьорок*), а також і безіменно цей тип прикрас побутував на Західному Поділлі, Опіллі, Гуцульщині й Буковині[5].

На жаль, котильйони й деякі світлини з їхніми зображеннями на військових одностроях, які вдалося виявити нам, не були відомі сучасним дослідникам. З великою ймовірністю їх можна трактувати як відзнаки-обереги – власноручні роботи наречених, дружин чи матерів, подаровані воїнам українських формувань періоду національно-визвольної боротьби 1914–1950-х рр.

Перший виявлений у складі приватної збірки котильйон належав воякові дивізії „Галичина", який йому виготовила наречена як оберіг напередодні виїзду на фронт (*іл. 1*). Прізвище власника не встановлено, походить котильйон з Бродівського

7

району Львівської області, розмір – 140 × 45 мм.

Ще один котильйон зберігала вдова воїна УПА зі Сколівського району на Львівщині (*іл.* 2). Його власноручно виготовила дружина

8

9

10

11

вояка як оберіг від ворожої кулі, розмір – 145 × 50 мм.

До цієї самої приватної збірки належать ще котильйони: з ініціалами „Х.Ж." і написом „УНР", розміром 146 × 56 мм (*іл.* на с. 4 обкл.) і з ініціалами „В.І.", розміром 140 × 59 мм (*іл. 3*). Походження їх не встановлено.

Три котильйони зберігаються в Музеї народознавства Національної академії наук України у Львові. На двох з них є напис „Тячів", на третьому – орнамент (*іл. 4, 5, 6*), розміри всіх однакові – 110 × 45 мм.

Серед світлин передусім привертає увагу унікальне фото з Бродівського краєзнавчого музею невідомого вояка Легіону Українських січових стрільців (*іл. 7*)[6]. На його однострої бачимо котильйона (можливо, з ланцюжком до кишенькового годинника) і ще ціле ґроно всіляких відзнак. На традиційному головному уборі січових стрільців – шапці-мазепинці (проекту Дмитра Катамая) – кокарда з написом „У.С.С. 1914", автором якої був хорунжий УСС Юліан Буцманюк. Крім того, на мазепинці зліва – кілька пам'ятних австро-угорських відзнак за участь у боях Першої світової війни. На мундирі – австрійський пам'ятний знак за поранення (про це свідчить, мабуть, і шрам на обличчі). На лівій руці вояка – два військові перстені. Ймовірно, один з них з написом „Війна 1914–

1916" і галицьким левом, офіційно виданий Українською боєвою управою (*іл. 8*), а другий – саморобний (*іл. 9*). На руці – кишеньковий годинник, перетворений на наручний за допомогою саморобного футляра.

На одній з двох світлин, зроблених у Надвірнянському районі Станіславської області влітку 1949 р. (*іл. 10*), – юний повстанець Славко Пилипчук, псевдо „Чиж" (у нього котильйон на поясі, ймовірно, з кишеньковим годинником), на другій світлині (*іл. 11*) – вояки УПА – Антон Жолобчук, псевдо „Галайда" (з котильйоном) і Микола Настасюк (?), псевдо „Ромко"[7]. На цій же світлині видно саморобну пряжку з тризубом і повстанські кокарди на трофейних пілотках. Як і котильйон, ці та інші елементи одностроїв українських вояків доби національно-визвольних змагань 1914–1950-х рр. потребують пильної уваги дослідників і колекціонерів.

ПРИМІТКИ

1 Див.: Федорук О. Типологія українських народних прикрас // Народознавчі зошити. – 2003. – Ч. 5–6.

2 Там само. – С. 713.

3 Там само. – С. 714.

4 Іван Герман (1918 р.н, мешканець с. Комана Городецького р-ну на Львівщині) й Марко Мандюк (1935 р.н., уродженець с. Теребежів Буського р-ну Львівщини).

5 Федорук О. Зазнач. праця. – С. 717.

6 Опублікована в наборі листівок „Збірник історичних фотографій «Українські січові стрільці»" (Львів, 2003).

7 Обидві фотографії опубліковані у вид.: Армія безсмертних: Повстанські світлини. – Львів, 2002. – С. 77, 80.